

Rákóczi Tükör

KÖPECZI BÉLA ÉS R. VÁRKONYI ÁGNES MUNKÁJA

Elmúlt korok tetteinek, eseményeinek a nagyközönség számára is hozzáférhető módon való jobb megismerését 1945 után számos forráskiadó vállalkozás kísérte meg. Bizonyos jelek egyértelműen azt mutatják, hogy a történelmi műveltség emelését fokozottan szolgálja az egykori élet írásos dokumentumainak ismerete.

Vajon megvan a lehetőség e nem egészen újkeletű és ismét öröndetesen erős igény kielégítésére? Természetesen — válaszolhatnánk —, hiszen a magyar múlt feltárt emlékeinek a közönség számára is megközelíthetővé tételét nem kisebb forrássorozatok szolgálják, mint a Monumenta Hungarica, a Magyar Könyvtár vagy a még nagyobb múltra visszatekintő Magyar Századok. A sorozati kötetek több naplót, emlékiratot és más elbeszélő forrást jelentettek meg modern bevezetőkkel és jegyzetekkel ellátva, és viszonylag magas példányszámban.

A kérdésre adott válasz végeredményben mégsem lehet ennyire pozitív. Meglevő sorozataink a hatvanas évek közepétől szinte egyetlen kötetrel sem gyarapodtak, és bizonyos, inkább a szakérdeklődésre figyelemmel levő irodalmi szövegkiadásoktól eltekintve inkább csak a romániai Kriterion-kiadványok (Rettegi napló, Téka) kerültek a közönség kezébe.

Annál öröndetesebb, hogy ezúttal ismét a nagy múltú Magyar Századok köteteit üdvözölhetjük. Bethlen Miklós, Bethlen Kata, Kemény János és Pápai János történelmi emlékeinek kiadása után, hogy csak a feudális korszakba illőket említsük, egyszerre majd félszáz II. Rákóczi Ferenc korabeli naplót, emlékiratot nyújt át a két-kötetes Rákóczi Tükör. Megjelenése cáfolni látszik a forráskiadással kapcsolatos borúlátó véleményt. Cáfoló ereje azonban csak részleges. Azáltal, hogy egy sorozat továbbélését bizonyítja, önmagában még nem oldhatja fel a forrásközlés és a közönségigény kapcsolatában megmutatkozó feszültségeket.

Rákóczi Tükör a címe az egyszerre több naplót, emlékiratot és jelentést tartalmazó kiadványnak. Kedvesen archaikus és egyszerre kifejező ez a cím, asszociatív erejű és a teljességet előlegező. Tükröt ad az olvasó kezébe, invitál, vezet, hogy a tükör által, ha homályosan is, de felvillanjon előtte egy kor életgazdagsága. Hazai és külföldi megnyilatkozások legjavából ad válogatást azzal a szándékkal, hogy a kor politikai, társadalmi és emberi miliójét az olvasó szemhatárába vonja.

Sajátos és nem minden részletében tisztázott időszakról vallanak a kötetek írásai. A személyek, események és részben az időhatár megválasztása azonban — a mozgalom kezdetétől Rákóczi haláláig — lehetőséget nyújt arra, hogy végül a lehető legmotiváltabb legyen az olvasóban kialakuló vélemény.

Külön érdeme a válogatásnak, hogy rendkívül nehezen hozzáférhető, még a szaktörténész számára sem minden esetben elérhető forrásokat gyűjt egybe. Ezek közül néhány, főleg a francia katonai szakemberek és diplomaták iratai utoljára a XVIII. században, az események közvetlen hatókörében jelent meg. Másokat, köztük a selmeci Zweig János emlékiratát még a múlt század eleji forráskiadás hozta napvilágra. A nemrég feltalált Forgách Simon-napló rövid időn belül másodszor került kiadásra. Végül nem kevés az olyan emlékeknek a száma, amelyet most olvashatunk először. A főbb problémákat tárgyaló bevezetés és a közlések előtti rövid ismertetések, a pontos és alapos jegyzetanyag és mutatók (utóbbi kettő Bánkúti Imre munkáját dicséri) lehetővé teszik a források modern értékelését az olvasó által is.

Az írások szinte mindegyike úgy értelmezhető, mint a kor közvetlen politikai eseményeivel kapcsolatos híradás. Különbség legfeljebb aszerint tehető közöttük e tekintetben, hogy egy hosszabb, folyamatos élettörténetből kiragadva, az időszakra vonatkozó érdekük folytán hordozzák a politikumot (Bethlen Miklós önéletírása)

vagy már keletkezésük is nagyjából a Rákóczi-szabadságharc politikai eseménysorával volt kapcsolatos. A politikai determináltság érthető a kifejezetten diplomata, katonai szakember megnyilatkozása esetében, meglepő azonban a sokszor politikai tisztet nem is viselő szereplőknél. Az olvasóban talán a beidegzett véleményhez képest túlságosan is váratlanul támad a felismerés: a korabeliek politikaitudati fejlettsége, értesültsége a tulajdonítottnál jóval magasabb szinten állhatott. A naplók, emlékiratok a politikai közvélemény meglétének — társadalmilag természetesen meghatározott — kifejeződései és ennyiben olyan eredmények, amelyekben külpolitikai értesülések, hatalmi viszonyokról alkotott vélemények és helyi ismeretek ötvöződnek. Koruknak tettei, a sarkából kifordult világ eseményeinek lehetőleg hű leírása irányította a napló- és emlékirókat akkor, ha személyes politikai szerepüket tisztázták, de akkor is, amikor jelentést fogalmaztak vagy éppen aktuális társadalmi programtervezeteket dolgoztak ki.

A naplók egy része kuruc, másik csoportja — ismét közhasznú szóval élve — kifejezetten labanc orientációjú. A kötetek válogatási és szerkesztési érdeme, hogy e feudális formát meghaladva arra törekedtek, hogy az „átmenő” ellentétek minél gazdagabb bemutatása által és tartalmi jegyzeteléssel adjanak módot az olvasónak a politikai vélemények társadalmi és személyes összetevőit felkutatni. Kétségtelen viszont, hogy a teljes kép kialakításához néhány „súlyos” szereplő véleménye hiányzik, mindenekelőtt a fejedelemé, akinek egy rövid — de lényeges — válaszirátán kívül emlékiratai és más vonatkozó írásai a jelen kötetekben ismert okok miatt nem kaphattak helyet.

A politikai érdeklődés természetesen ebben a korban sem azonos a politikai értesültséggel vagy érzékkel. Ami Bonnac márki, a lengyelországi francia követ és a magyar mozgalom kezdeti istápolója számára helyzeténél fogva nyilvánvaló (a nemzetközi és magyar erőviszonyok), teljesen másként, nyilvánvaló Károlyi Sándor számára, és még inkább másként a prédikátor Csécsi János vagy a polgárember Czegei Wass György számára. Ez a tény a nézetek erős társadalmi meghatározottságának bizonyítja. Arról tanúskodik, hogy a társadalmi csoporthoz tartozás, a táji, vallási vagy műveltségi különbségek tévőlegesen játszanak közre a szabadságharc céljaival való azonosulás vagy szembefordulás tekintetében.

A XVII. század második felének kuruc mozgalmait, s köztük a Rákóczi-szabadságharc különösen kitűntek egyfajta korai „érdekegyesítéssel”, amelynek kritikáját részben a mindenki által ismert események és eredmények mutatták meg. Sajátos, ahogy az emlékiratok szerzői a mozgalommal kapcsolatba kerülésüket, tehát az érdekegység rájuk vonatkozó és általuk gyakorolt módját leírják. Általában szembeötlő, hogy a mozgalomhoz csatlakozás mennyire függött a helyi, társadalmi, részben pedig családi és személyes momentumoktól. Kétségtelen, hogy a döntéshozatalban a személyes presztízsszempontok, a hatalmi részesedés lehetősége legalább olyan fontos szerephez jutottak, mint a társadalmi szempontok. Úgy tűnik, hogy az arisztokraták a középnemesnél vagy a polgárnál inkább hordozzák a „felelős politikai döntés” jellemzőit. Ez érthető is, hiszen, bár a küzdő felek egyikének vállalása a másiktól eltávolodással járt együtt, mindez az arisztokrácia számára — a naplókban is kielemezhetően — nem volt annyira veszélyes és főleg nem a későbbi életet meghatározó, mint például Szaniszló Zsigmond erdélyi köznemes számára. Azonban még az említett köznemeshez képest is szembeötlő az események kívülről meghatározó ereje, például a városi polgár vagy a mezővárosi civis esetében. Őt, a kassai vagy selmeci polgárt, az új helyzetben is elsőrendűen a városi tanácsbeli ügyek érdeklik, és ami ennek szinte tükörképe: a kereskedelmi és termelési feltételek lehetőleg békés biztosítása. Hozzá képest a köznemest még a vallási kérdésekben is mozgatja rétege politikai, földesúri szerepének várható alakulása. Milyen szerephez juthat az új állam hivatalaiban, érinti-e a mozgalom megyei autonómiáját és lehetővé teszi-e az új rend földesúri jogának minden igényelt területre való kiterjesztését?

A szűk rétegszempontokon túl azonban megfigyelhetjük — és a szerkesztők a bevezetésben joggal emelik ki ezt — a politikai közvéleményhez hasonló közös

tudati, tevékenységi formák egyidejű jelentkezését is. Közülük is kiemelkedik a hazáért való felelősség tudatának — különösen az 1703—1705 közötti évekre eső — erősödése, valamint egyes társadalmi csoportosulások friss, csakis a Rákóczi-mozgalmat jellemző hangja.

Utóbbin elsősorban egyes köznemesi megnyilatkozásokat értünk, akik, mint Platty Sándor, Bulyovszky Dániel, Spáczay Gábor és mások, műveltségüknek és természetesen érdekeiknek is megfelelően az extenzív rendi elképzelésekhez képest a hazai központosító és reformáló elképzelések lelkes és képzett követelőivé váltak. Szerepükről, befolyásukról saját írásaik mellett számos, még kinyomozatlan adatot említ Csécsi János alapvetően fontos naplója a szécsényi országgyűléssel kapcsolatban.

A politikai, társadalmi eltérések még inkább megmutatkoznak a naplóíró személyek magatartási különbségeiben. Itt bomlik ki a kötetek címébe foglalt tükrö kifejezés teljes szimbolikája. Magatartásaiban, vélekedéseiben, magamentésében vagy önvádjában minden emlékiró, akarva-akaratlanul, kitárulkozik és még a legtárgyilagósbabb közléstípusú írásában is megmutat valamit énjéből. A naplóírók, bármennyire közös is témájuk, csak egyedi megközelítésben tárgyalhatják az eseményeket. A szubjektum tükröző szerepéből következő fénytörések ennek során külön tanulmányt érdemlő módon érvényesülnek.

A számító főúrtól a magabiztos és kegyetlen hadvezérig, az élet legapróbb jelenségeire is rácsodálkozó francia utazótól a félelmek között vergődő erdélyi köznemesig sorakoznak és vallanak magukról győzők és legyőzöttek, igazságuk tudatos védelmezői és a viszonyaik által nagyon is meghatározottak.

Ha mindehhez hozzávesszük az irodalmi élményt, hogy a naplókban, emlékiratokban rejlő esztétikai motívumok szintén feldolgozásra váró újdonságok, méltán állapíthatjuk meg, hogy a Rákóczi Tükrö a Magyar Századok talán eddigi legsikerültebb kiadványa. (*Szépirodalmi*, 1973.)

NAGY JÓZSEF ZSIGMOND

